

ВСТАВНІ КОМПОНЕНТИ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2\(54\).28-35](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2(54).28-35)

Галас А. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті представлено структурно-семантичну характеристику вставних компонентів у діалектному мовленні. Аналіз вставних одиниць здійснено на основі власних записів фрагментів говіркового мовлення в окремих населених пунктах Закарпаття. Для обстеження типології вставних компонентів також залучено матеріали діалектних словників закарпатського говору, опублікованих текстів українських закарпатських говірок. Значну частину представленого матеріалу становлять фіксації вставних виразів у записах говірки с. Довге Закарпатської області в рукописних матеріалах Василя Німчука. Описано лексеми в ролі вставних компонентів із різними семантичними відтінками і функціональними особливостями. Виокремлено такі групи вставних компонентів: із значенням достовірності, впевненості, невпевненості, категоричності, запевнення в правдивості висловленого; із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду; із значенням емоційної (позитивної чи негативної) оцінки, які вказують на постійність або непостійність повідомлюваного; які вказують на спосіб об'єктивної думки; які виражають безпосереднє апелювання до особи (осіб) із метою привернення уваги, налаштування на діалог і т. ін.; які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів, послідовності викладу; вставні компоненти – фразеологізовані вирази, які вживаються як традиційні народні магічно-забобонні мовні формули. Підтверджено і доповнено висновки дослідників про роль конститутивних елементів, зокрема вставних компонентів, у територіально-діалектній забарвленості діалектного тексту. Виявлено спільні з літературною мовою, з іншими українськими говорами форми вставних слів і конструкцій, а також специфічні діалектні риси лексичного складу і морфологічного вираження (*так бых дьхау; най вам ни брѣшу; ачий; видау; буз ууно; у добрый час речі; нікай; чуй; чуйс а; ітпен; іттин 'ц'і; ни буду приказовати; про виштво; най с а ни приказуй; ни поймайучис а; ни поношайучи; прѣшчун бы; с атиу бы с а; ко дужде* та ін.). Проілюстровано модальну і суб'єктивно-оцінну функції вставних компонентів у говірковому мовленні.

Ключові слова: закарпатський говір, діалектний синтаксис, вставні компоненти, модальність.

Формулювання проблеми. Відомо, що досягнення в дослідженні особливостей синтаксичної системи в діалектах української мови поступаються успіхам у вивченні інших мовних рівнів. Попри певну увагу мовознавців вивчення явищ діалектного синтаксису залишається найменш дослідженою галуззю. На необхідності виявлення і вивчення найважливіших різновидів діалектних синтаксичних явищ наголошували І.Г. Чердиченко, С.П. Бевзенко, К.Ф. Герман, П.Ю. Гриценко. Останнім часом помітні активізувалися мовознавчі студії особливостей діалектних текстів. У говірковому (монологічному й діалогічному) мовленні активно вживаються вставні слова і вирази, які, перебуваючи у смислових зв'язках з усім висловлюванням або його частиною, виражають різноманітні відтінки об'єктивної і суб'єктивної модальності і надають мовленню територіально-діалектної забарвленості. Актуальність нашого дослідження визначає необхідність системного дослідження структури, семантики і особливостей функціонування вставних слів і виразів у синтаксичній системі говіркового мовлення. Оскільки вставні одиниці в говірковому мовленні відрізняються різноманітними діалектними особливостями від аналогічних одиниць у літературній мові та інших українських говорах, а також у закарпатських говірках на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях, зберігаючи здебільшого реліктові мовні явища і вузьколокальні риси, результати роботи з укладання корпусу вставних компонентів у говірковому мовленні і їх досліджен-

ня сприятимуть системному описові як цих мовних одиниць, так і особливостей лексичної, фраземної і граматичної систем закарпатського говору.

Аналіз досліджень. Синтаксичні особливості закарпатських українських діалектів у різний час викликали глибокий інтерес дослідників (І.Г. Верхратський, І.А. Панькевич, І.Г. Чердиченко, С.П. Бевзенко), однак результати науково-дослідних пошуків відомих учених – це окремі спостереження над синтаксичними явищами у південно-західних говорах, попередні розвідки, мета яких полягала у фіксації цінних матеріалів для дослідження історії української мови. За висновками дослідників, з усіх опублікованих праць у другій половині ХХ ст. про синтаксичні особливості основних діалектних груп української мови найбільшу частку складали спостереження над південно-карпатськими (закарпатськими) говорами (праці С.П. Бевзенка, Й.О. Дзедзельського, В.І. Добоша, П.М. Лизанця, В.В. Німчука, В.І. Ороса, І.Д. Пагірі). Окремі синтаксичні особливості говорів Закарпаття є предметом низки наукових статей О.В. Юсікової. З-поміж синтаксичних діалектних явищ вставні компоненти у структурі закарпатського зв'язного говіркового мовлення поки перебувають за межами належного наукового опису. Вставні компоненти в боржавській говірці закарпатського говору фрагментарно описані в публікації А.М. Галас [Галас 2022, с. 74–75].

Дослідженню вставних слів на матеріалі західнополіських говірок присвячені праці Г.Л. Аркушина [Аркушин 2017, с. 8–13], Ю.В. Громика,

Д.М. Костусяк [Громик, Костусяк 2025, с. 48–53]. У статті Г.Л. Аркушина зроблено аналіз вставних слів для привернення уваги співрозмовників на основі записів мовлення з трьох найбільших говіркових груп західнополіського діалекту української мови – волинсько-поліської, берестейської та підляської. Аналізом вставних слів для привернення уваги співрозмовника автор ще раз підтвердив висновок, що народні говірки як окрема мовна система має свої оригінальні риси на всіх рівнях. Модальні синтаксичні одиниці із значенням імовірності, засвідчені в мовленні діалектоносіїв Західного Полісся, є предметом статті Ю.В. Громика і Д.М. Костусяк. Для позначення слів, які реалізують авторську інтенцію, автори оперують поняттям *модальні синтаксичні одиниці* і синонімічним до нього корелятом *вставні слова*.

Мета статті полягає в структурно-семантичному описі типології вставних компонентів (слів і виразів) у закарпатському діалектному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували власні записи зв'язного говіркового мовлення в окремих населених пунктах Закарпаття, а також матеріали діалектних словників закарпатського говору, опублікованих текстів українських закарпатських говірок і рукописні матеріали Василя Німчука. Значну частину представленого матеріалу становлять фіксації вставних виразів у записках говірки с. Довге Закарпатської області в рукописних матеріалах В.В. Німчука (далі у тексті: с. Довге).

Методи та методика дослідження. У роботі застосовані описовий (із прийомами спостереження, інтерпретації, контекстуального аналізу), структурний і зіставний методи наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. У синтаксичній системі говіркового мовлення широко вживаними є вставні компоненти (слова, словосполучення, речення), «граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність і емоційність щодо характеру висловлювання» [Мойсієнко 2006, с. 145]. Для найменування різновидів цих мовних одиниць у сучасній мовознавчій термінологійній парадигмі, крім традиційної назви *вставні слова і конструкції*, засвідчені ще поняття *парентези*, *вставні компоненти*, *модальні синтаксеми*, *суб'єктивно-модальні синтаксеми*, *синтаксеми суб'єктивно-модального типу*, *модальні синтаксичні одиниці* та ін. [Громик, Костусяк 2025, с. 48].

За модально-смысловими ознаками вставні компоненти в говірковому мовленні розрізняються багатою палітрою семантичних відтінків.

Вставні компоненти із значенням достовірності, впевненості, неупевненості, категоричності, запевнення в правдивості висловленого репрезентовані в закарпатських говорах різноманітними структурними типами – словами, словосполученнями і реченнями: *пра́вда*, *на мо́йу пра́вду*; *на Бо́жу пра́вду ка́жу*; *напра́вду* (*ка́жу*); *най вам ни бре́шу*; *кид' ти ка́жу*; *на мо́йу (мо́у) віру*; *на мо́йу ду́шу*; *на мо́йу (ти) ду́шу*; *на мо́йу грі́шну ду́шу*; *на*

мо́йу грі́шну ру́с'ку ду́шу; *так ми Бо́же*; *на мо́го Бо́га* (*на мо́го Бо́а*); *най ми Бў́г* (*Бог*) *не помо́же*; *так бых ды́хаў*; *так' бы біда́*, наприклад: *а шчим пак че"ре"з ве"ліку хашчу не́сла поўн'і канты з водоў* / *бойа́ламс'а* / *пра́вда* / *обы́ н'а не" їз'іли воўці* (с. Брід) [Миголінець, Пискач 2004, с. 84]. Із значенням 'присягаю!', 'клянусь!', 'запевняю' вживаються вирази *хло* / *на мо́го (мо́го) Бо́а* (*Бо́га*); *хло! на мо́го Бо́а! мо́го Бо́га*; *ни́е і / ни́йе ї́і на моо́ Боа*; *на Бо́жу пра́вду вам ка́жу*; *напра́вду* (*ти ка́жу*) «правду кажу, не сумнівайся»; *так ми Бо́же помо́жи!* (с. Довге); *Бы́ло в н'а, най вам ни бре́шу, тры́ц'ат' рубл'ї* (с. Верхній Бистрий) [Грицак 2017, с. 308]; *нич ти ни бу́де* / *кид' ти ка́жу* «переконливо тобі кажу, віруй мені»; *ни півим нич / кит' (д') ти ка́жу* (еліпс: *віруй / кид' («якщо») ка́жу* (с. Довге).

Винятково важливу роль в оцінці мовцем ступеня впевненості, переконаності у достовірності повідомлення відіграють інтонація та ритм мовлення. Клятви, присяги, запевнення зазвичай супроводжуються биттям у груди своїм кулаком і підкресленою вимовою звуків, наприклад: *їа тти* «тобі» *ка́жу* // *їа ти ка́:жу* (с. Довге); *но їа тти ка́жу* / *їтб' с'а і ни від'іло / ош свал'ба* (с. Вільхівка).

Вставні слова і вирази із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду в закарпатських говірках репрезентовані модальними словами *мо́же*, *ачій*, *вида́ў*, *ма́йже* (*ма́йжін'*), *ві́тко* та ін. З-поміж вставних слів цієї групи тільки вставне слово *мо́же* відоме в літературній мові, наприклад: *їйд'їт вон* / *мо́же вас прозу́лит* / *ни бу́де ваз(с) голова́ бол'їти*; *мо́же ўгрі́е со́н'їчко*; *шчбс' из гордо́ва слы́зіт* / *мо́же с'а россóх*; *и їшбў́ бим у хашчу* / *айбо ї во́лы ми никóвані* / *айбо мо́же бы с'а дайак пере́ўкло* 'змінитися на краще (про холодну погоду)'; *запра́ўл'ац'ц'а* = *хма́риц'ц'а* *не́бо* / *мо́же Богочко́ дас'ц'ц' до́жджу́*; *мо́же с'а шчи пробóре* / *про́йасніц'ц'а* = *бу́де годі́на*; *мо́же лиш по́вонку буду́ білі́ти хы́жи* / *бо унну́ шчи файно́*; *тобі с'а / мо́же* / *уто ўвід'іло*; *ни робит(д) холо́дїлник* / *там шчбс' (з') біда́ ў мо́торі* / *мо́же с'а пере́гріват(д) вад'шчо* (с. Довге); *но / розка́залам вам ис'ў / мо́же* / *нибьліц'у про Сасово* // *айбо мы ві́рїме* / *ош їсе бы́ло так* [Миголінець, Пискач 2004, с. 110]; *їамка, їмо́же, ї не" до́жджу́т до Ру́здва* [Сабадош 2021, с. 105]. У позиції вставного слова із значенням 'мабуть' діалектні словники фіксують модальні прислівники *ма́йже*, *ма́йжін'*: *їачало при́їкати*, – *їмайже*, *бу́де дошч* [Сабадош 2021, с. 227]; *їмайжін'*, *їа буду́ бит'їжн'їй*, *бо шчу́с'н'а тр'а́се* [Сабадош 2021, с. 227].

Частка *ачій*, крім функції, близької до питальної частки, у закарпатських верхньонадборжавських говірках здебільшого надає висловлюванню відтінку здогаду, такого, як у літературній мові вносять вставні слова «напевно, може, мабуть» [Німчук 1963, с. 148]. В інших говорах Закарпаття ця частка виступає в таких варіантах: *чий*, *ачей*, *ачень*, *чейбы*, *чє́нбы*, *ачейбы*, *ачє́ньбы* (покликання на І.Верхратського) [Німчук 1963, с. 148]. У «Матеріалах до словника українських говірок Закарпатської області» наведено такі фонетичні варіанти частки

ачей із значенням 'мабуть', пор.: ачей, ачий, ачий, ачий, аш'ч'ий, ачєн', ачін', ачін', ачі, ачі, ачі [Грицак 2017, с. 75], наприклад: Пуйді до Тіболтан'і і попросі од нійі зварку, ачий, бис' нам дас'т' (Великий Березний); Ачий', т'а бідá далá тако́го погáного. Ачий', ис' здурів (с. Верхній Бистрий); Ачий', го бідá вз'áла (Вонігово); Таких здоровых і румн'аных д'івок, ги в нашім сил'і, ачий', нигде нийе (Гукливиий) [Грицак 2017, с. 75]. Вставне слово ачий має ще значення 'можливо, здається', наприклад: Біли менé снóчи черес чóрн'і очи, ачий бóдут' рáно, бо ми тóго мáло (Свалява) [Грицак 2017, с. 75]. Пор.: ачий і ачин' – частки із значенням 'може, можливо, мабуть', наприклад: ачий'завтра не' буде дошч, хут' т'реба бы дужеджу. Ачин' го дуже болит, куй так реве [Сабадош 2021, с. 22].

Значна кількість записів діалектного мовлення із вставним словом ачий представлена в рукописних матеріалах В.В. Німчука, наприклад: ачий с'а ни будеш носіти по Ужгороду з мойми тапками / тубурами; ачий у т'а шчи прáбабин ложичник; ачий им убыйшла пйат' раз тымбу; ачий на ўлиц'у ўйшóў; ачий йа туды збóжу; заговорі з ним / ни ган'біс'а / ачий за рот' ни трéба пór'ц'йу платити; ни жури с'а, ачий с'а на н'ўм с'віт ни зыйшóў, дóста йе хлóпц'ў; ачий кóруна з' н'а ни ўпаде; ни гóн'на йа ўс'о / ачий йа ни жé жил'іза; уз'ми йáблыка / ачий т'а ни ўт'ажáт; ачий го с'уды чорті пригáли // ачий го чорті принесли / припéкали; ачий т'а бідá с'уды принéслá (= ти тут небажаний; прийшов недоречно); ачий т'а Бог убис'ц'áмиц' // убис'ц'áмило н'а; ид'у / ни бó(й) у с'а // ачий н'а там ни йз'ід'ат // ид'у / ачий н'а ни йз'іс'ц' (= не боюся); ачий исте сл'іні / ош отó плынé; ба шчо ўто солдáты нис' с'п'увайт у нид'іл'у / ачий машіруйт; ой паде дóжджик паде / ачий н'а ни зál'л'е / у милого петечіна / а ўвн менé збйе; ачий там опйáт была бйтка; ачийис' бл'áху рíзаў ножом та такис' го пóтупіў; ачий папíр'ом будетé ўгін' клáсти; ачий го д'ітко прин'іс'; ачий ис' у Пийáву ходіў; така вітрóгón'а / ачий с'а ус'і чорті жін'ат (с. Довге); ачий отіц' прийшóў (с. Довге); ачий на ўлиц'у ўйшóў (с. Довге); ачий т'а бідá принéслá (с. Керецьки); ачий исте с'л'іні, ош отó плынé; ачий там была упйáт Полáн'а (с. Довге) [Німчук 1963, с. 148].

Близьким до ачий (ачей) у значенні 'мабуть, здається' є вставне слово видáў, морфологічна природа якого в різних джерелах визначається по-різному. На думку В.В. Німчука, за походженням слово видáў становить скам'янілу форму 1-ої особи однини теперішнього часу дієслова вѣдати «знати» – вѣдаю. Етимологія слова видáў у верхньонадборжавських говорах зовсім утрачена, бо дієслова вѣдати в говірці нема [Німчук 1963, с. 149]. Наведемо приклади записів говіркового зв'язного мовлення із вставним словом видáў в рукописних матеріалах В.В. Німчука: най пйе / видáў / рот му с'а ни ўрве; зачішчат' ц'а корóва видáў с'а скóро утéлит; исé кáча видáў здóхне / ўже дрúгýй дин' кйкат (з'йкат); шчос' му с'а йазык шпóтат, видáў дис' ўтйў; видáў овўн уз'áў жóнў / а ни

пустóту; нйкайте / йак пол'áглá пшениц'а / видáў была бóр'а; там у кніз'і Йўра Чóрный мало наших слўў / видáў и там проц'ідили; бáрóўка была ў Биризніц'іх писалас'а / видáў / Мазóх; Мім'о ваш шчóс' на н'а сумный / видáў за ўто / шчо ў сис'у цйр'кóў хóжу; ни кáже нич / лиш' стйскат плечіма / видáў с'а ган'бйт; ни ўкáзуе нис' на годіну / видáў / будé дошч; зат'гáц'ц'а нéбо / видáў / будé дошч; запрáўл'ац'ц'а нéбо / хмáры с'а збирáут / видáў / на дошч; йогó / н'а грызут топáнки / видáў бóдут' мóзól'і; вітер дрúгýй дин' / видáў дис' с'а ткóс' завісц'у; видáў кўриц'а бйт'іжнá / бо вóле йўў с'а ни нййе; нич // ни бай! видáў мы с'а на ўто паровáли / ладйли; пйчйт(д) ми ў ўс'і / видáў на йакýс' новинў; йа с'с'óго / видáў / ни ўйду 'кумрў» (с. Довге); видáў она нич ни знáла (с. Керецьки).

Івáн Дéйак кáже / д'йкы / робім собі мы палáтку / бо видáў с'а збират на дошч (с. Сасово) [Миголинець, Пискач 2004, с. 111]; видáў / йа сто рóкўў не' лажу жйти (с. Вільхівка); видáў / ўже в Ан'ц'і свáл'бы ни бóде / бо молодбóго штóс' даўнó ни вйтко (с. Імстичово). Пор. у «Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» модальний прислівник видáў кваліфікується як те саме, що ачей: Анц'а, вйдав, шче с'а не' вернула [Сабадош 2021, с. 47].

У значенні 'певно, напевно, мабуть' вживається прислівник бўзўўно, бўз'ўўно (бізўно), пор. угор. бізопу, наприклад: н.ис', бўзўўно, будé дошч (с. Великий Раковець); скóро ўжé будé бран на хлóпц'у, та бізóўно, же там потрáфл'ат' л'іпши (с. Лікіцари) [Грицак 2017, с. 304]; бўзўўно дйўйат' бйло, кой им л'іх спáти (с. Довге, с. Великий Раковець) [Грицак 2017, с. 220]; ай так, бізон', так, гй ты кáжеши (с. Вонігово) [Грицак 2017, с. 219]; Мáп'іка, бйзўно, вже не' п'рийде [Сабадош 2021, с. 31]. Із значенням 'здається' вживаються слова лех(г)кó ни, т'ашкó ни, наприклад: лех(г)кó ни Йвáн пйшóў; т'ашкó ни два мйс'ац' і типир' (с. Довге).

Активно вживану в говірковому мовленні групу вставних компонентів становлять реченнєві структури із значенням 'невідомо', 'не знаю': не знати; Бог / Бўг / Буг (го) знáйе; С'атый (го) знáйе; Бог (го) с'атый знáйе; Бóжа Мáти знáйе; талйба / чорт / н'евóйа / д'ітко / дийáвўл (го) знáйе; бідá / нишчáс'т'а (го) знáйе; гронéсник го знáйе, наприклад: ни знáти / шчо сис'(з') с'н'іх(г) заладйў паде та паде дрúгýй дин' ўжé! (с. Довге); даўным даўнó / тўй / де типér нáшойе сe"лó / бйли ве"лйк'і хашч'і гирáнкы // і пййшли с'уды л'ўди / кўл'ко ййх бйло / не" знáти (с. Березники) [Миголинець, Пискач 2004, с. 69]; ий дай ми л'ўба мáмко / сорóчину бйлу / Пан Бўг знáйе / де йа бóду на дрúгу нид'іл'у; бйх го знáйе / де с'а д'йў (с. Довге); натўкали го / набйли му гóлбóву грўм знáйе чим // фурт на н'óго тўкали / отó ни так / отó ни с'ак / отó гинтáк; чорт знáйе / шчó ўто за йедén бйў; чорт знáйе / ўткы с'а ўхопила та буйкнўла (= крикнула); чорт йй знáйе / ўткй с'а ўйавила (= з'явилася, вийшла); чорт знáйе / ци на нй бйт'іх пййшóў; дийáвўл (го) знáйе / йакым чйном зайшло туды; бідá знáйе / йак ни йадухлйвйй ут тўл'кого рéван'а (с. Довге); Тай тогды пробудився

на сесе поганий царь, вийшовъ вонъ глипнути, ожъ що тото? айбо якъ увидѣвъ тѣлкъый народѣ, та й учувъ страшний крикъ, скоро выскочивъ на бѣлого коня, ай бо и тотъ конь неправый бивъ, скаменгѣвъ бы; (но слухайте солодкій!) лишъ три лабы мавъ, – **чортъ** 'го знає, може упиръ бивъ (текст, записаний у с. Кушница Є. Сабовим 1893 р.) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 252].

Вставні компоненти із значенням емоційної оцінки. Позитивна чи негативна емоційна оцінка мовця репрезентована вставними фразеологізованими виразами *ни дай Бѣже*; *ни дай то Бѣже*; *Бѣже хороні*; *Бѣгу д'аковати*; *слава Бѣгу*; *хвала Бѣгу*; *шчас'я'а уд Бѣга*; *богдай нидѣждау* (*нидѣжджау*); *на моѣе дѣво*; *на сѣйе"ту* та ін, які виявлять стійкість у спонтанному говірковому мовленні, наприклад: *ни приказуйте тѣлко / бо шчи ни дай то Бѣже* / *наупачитѣ* (напророкуєте, накаркаєте); *киц'о' ц'а'а снит хѣжу біліти авад' крѣсна – ото на смир'т'у родін'і / тѣко' / ни дай то Бѣже / умрѣ*; *бойав им с'а / ож / ни дай то Бѣже* / *дашчо с'а стало*; *уйдете из рѣду – бѣже хороні* / *кой ус'і ѣумирайут*; *Бѣгу д'аковати* / *с'ого гѣду фѣйный урожаѣ*; *такѣй ото Іван чун'ный / каже / д'ідик*; *Бѣгу д'аковати* / *ѣмер двац'ц'ит' гѣдѣу типір'*; *шчас'я'а уд Бѣга* / *што ни ѣпѣли ѣ рѣку* (с. Довге); *таї што с' тоїї кѣшѣрдавоїї пін'з'іїї // дѣбре / ош хот' д'іти ми помагаѣут / бо Бѣгу д'аковати / фѣйно стоѣат на нозѣх* (с. Сасово) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 109]; *бѣло се дѣже даѣно / таї / слава Бѣгу* / *не' ѣ нас // у дѣкотрому корол'ѣств'і чи / мѣже / графствѣ / мѣжи простѣх л'удѣй жиѣу лигін* (с. Драчино) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 64]; *на моѣе дѣво* (= на моє здивування) *ѣа там увид'ѣу пѣрваний рѣклик* (с. Довге); *иді / на сѣйе"ту / ѣц'іт' / бо лиш кѣпѣ* [безпорядок] *тѣй нарѣбши* (с. Великий Раковець).

До цієї групи зараховуємо вставні слова – іменники *кал'іча*, *нибѣга*, *сарѣка*, *сарѣку*, *сѣгін*, *сѣрота* та дериватні утворення (*кал'іча*, *кал'ічатко*, *нибѣжатко*, *сарѣча*, *сѣгін'а*, *сѣгін'атко*, *сѣгін'атко*, *сѣрѣт'а*, *сѣротішче*), що вживаються для вираження співчуття в різних ситуаціях, наприклад: *убѣрац'а / сарѣка* / *штѣс' робіти* / *айбо нич ни валѣѣшина* (с. Імстичово). Як відзначає В.В. Німчук, вставні слова *сарѣка*, *сарѣку* (пор. румун. *sărăc* 'бідний, незаможний, бідолага, нещасний') поступово архаїзуються. У коломийках, як правило, бувають у приспѣвах або на початку строфи, наприклад: *сарѣка / сарѣка* / *ѣспавим с'а коло тѣбе / ѣак ми бѣла д'ѣка! а сарѣку гѣйа / давай личко цѣл'ѣвати / а так' бѣдеш моѣа* (с. Довге). Частіше вживаними є вставні слова *сѣгін* / *сѣрота*, наприклад: *зарѣвала / сѣгін* (сѣрота) *ни своѣим гѣлосом* (с. Довге); *сѣрѣт'а* *ни гѣнна бѣла ѣстѣти* (с. Довге); *Петрѣ / сѣрѣт'а* / *ѣмер уѣарі* (с. Довге); *но / сѣрѣт'а* / *ѣмѣлла Анна Михайлівна* (с. Довге); *мы сѣрѣт'а* *ни гѣнни* (с. Довге); *спѣла бы сѣгін'атко / айбо ни гѣна* (с. Довге); *а тотѣ с'а / сѣгін* / *маѣе / што ѣѣ трѣба трѣц'а:ат' ѣе"дѣн назбѣрати / бо ѣто на кѣждѣм папѣрчику маѣе імн'а хлѣпц'а написѣти* (с. Імстичово) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 97]; *а ѣна*

/ *кал'іча* / *ѣс'о за н'ѣго робѣла* (с. Вільхѣвка).

На позначення характеру висловлювання, способу передавання думки зафіксовані вставні вирази *гріх казѣти*, *гріх с'а скаргѣвати*, *н'ішто казѣти*, наприклад: *гріх с'а скаргѣвати* / *мѣлѣдѣ живѣут' фѣйно / не хибѣт ім нич* (с. Довге); – *газдѣ вам корѣвий?! – гріх казѣти / благѣй* (с. Довге).

Семантичні відтінки байдужості, розчарування, зневіри реалізуються у вставних виразах *бѣ / чорт(і)* / *бѣдѣ* з енклітичними займенниковими формами *ми* / *ти* / *нам* / *вам* до кого-, чого-небудь, наприклад: *пропѣла кѣриц'а / чорт ми до нѣїї* (с. Вільхѣвка); *бѣдѣ ми до н'ѣго / ѣжѣ ѣак ѣе / так ѣе / ѣнак ни бѣде* (с. Імстичово).

Вставні компоненти, які вказують на постійність або непостійність повідомлюваного про минуле, виражені дієслівними формами *бѣвало*, *бувало*, наприклад: *бѣвало* / *ѣак лігін'і ѣшли на тѣн'ц'і / та так крѣсно с'нѣвали / што ѣс'і с'а д'ѣѣкѣ за нѣми ѣбзи'рѣли / а шчи ѣ ѣ зубѣх косѣчку дѣ'ржѣли* (с. Імстичово); *бѣвало* / *прѣли на рѣц'і / кѣй зимѣ / ѣстрі морѣзы / водѣ дѣже стѣдѣна // носѣли ѣ тѣѣкан'і ѣкрѣпу / а жѣны мѣчили рѣкѣ у ѣкрѣп та так с'а гріли* (с. Довге); *дрѣтар' дрѣтоваѣу товканѣ / гѣришкѣ / бл'ѣда покажѣні / ни дѣже побѣті // бѣвало* / *ѣшли пѣт'ѣм та гѣйкали: гѣришкѣ / вѣдра плѣтати!* (с. Довге); *бѣвало* / *кид' упѣли пол'ѣдѣвиц'і / бѣли дѣшчкѣ / та знимѣли пол'ѣдѣвиц'і / клѣли дѣшчкѣ на подѣпѣви та бѣли ѣн'у* (с. Довге); *бѣвало* / *зѣйде с'а лигінство* (с. Довге); *бувало*, *пѣс-ля закінчення частування*, "казало с'а": *Д'ѣкуѣе Бѣгу Небѣсному таї вам за гѣстѣну!* (с. Довге); *у тѣѣї рокѣ / бѣвало* / *полѣлам у тѣн'те"рици бур'ѣн / дѣкіт' не" заїде сѣнце* (с. Брід) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 84]; *бѣвало* / *напѣѣут нам бул' / і така нам бѣла ідѣ на ц'ілыї дѣн* (с. Довге) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 92]; *ми бѣвало сидѣмо на пѣчѣ бѣсакѣ* (с. Лікіцари) [Грицак 2017, с. 297].

Вставні компоненти, які вказують на спосіб об'єктивації думки, у закарпатському говорі репрезентовані дієсловами з узагальненим значенням у формі 3-ї особи множини теперішнього часу і в формі множини минулого часу *кажѣут* (*кажѣут*), *казѣли*, *приказѣѣут*, наприклад: *шн'ѣпы / кажѣут* / *из зимѣ і ссѣут вѣздѣх*; *кажѣут* / *ош спѣред вѣдѣшчѣѣу упѣѣночи водѣ винѣм стѣѣе / ѣакѣѣиш' дѣржѣѣ ѣѣзѣк у вѣд'і, чѣкѣѣ // та примѣрз му ѣѣзѣк*; *кажѣут* / *ож кид' бы наклѣцкѣ дѣѣшѣѣу тѣдѣ / де тѣгѣ вѣдѣу нѣе // найшѣѣу бы зѣлото*; *кажѣут* / *ош ни мош нестѣи увѣчѣр'і помѣтин'а / бо ѣс'л'іпне*; *кажѣут* / *ош чѣл'ѣн'н'а / кѣй умрѣ / дѣкѣ му ни задѣвѣнит на цѣркѣви / чѣ(ѣ)е*; *кажѣут* / *ож дѣ сѣрѣкѣвѣѣї сѣѣтѣр'і душѣ хѣдит коло уб'ѣшѣр'а та гріхѣ збѣрат*; *кажѣут* / *ож тѣл'ѣне / кѣй пѣрил'ітѣѣут у тѣпѣлыї край лѣстѣѣѣкѣ / імѣѣут ѣѣх у с'іти та ід'ѣт (ід'ѣт)*; *вѣд'ілі мѣтѣлу на нѣбі / казѣли* / *бѣдѣ бѣде / вѣйна* (с. Довге); *казѣли* / *ош" прѣстѣѣму чѣлѣвѣку ни можѣ" читѣти Бѣблѣѣѣу / бо ѣчи му упѣадѣут*; *казѣли* / *ош" кид' прѣйдѣут" трѣко-катѣлики тѣ" цѣркѣви / бѣде балтѣван'а / бѣдѣут балтѣвати 'бити, рубѣти сокирами* (с. Довге). Вставне слово *каже* вживане у коломийках, наприклад: *ѣї мѣти / кѣже* / *мѣти / ѣже*

бы ро́ковати / ни буде́ш ми упу́юночи [попу́юночи]
дві́р'ї удо́мыкати (с. Довге). В узагальненому
значенні ‘кажуть, як кажуть’ активно вживаними
є вставні вирази [зи] *йакыйсь казаў* / [зи] *йакас'*
казала / *зи (йак) тот казаў*, часто у приказках і
прислів'ях, наприклад: *та зи тот цигани́н казаў* //
родивим с'а ў зили́ні ко́лопн'ї (с. Довге).

Частка *дис**, що вказує на переказування чужих повідомлень, також часто виступає в позиції вставного слова *кажуть*, наприклад: у понид Їлок *ишбѣ дис** до Білѣк та стрѣтилис'а у аѣтѣбуе'ї; *дис** с'а Васил' биѣ из лигін'ми; *дис** / най с'а ни приказуйе / д'ітіна упала чотириручѣна у кѣпл'аток / та так с'а попеклá на мн'áсо; казáѣ *дис** / ож прийде т тобѣ; йедѣн чѣлѣвѣк *дис** из Пришáвы на мѣтѣрц'и (моторбѣц'ігл'ох) возиѣ поѣзолы / казáли / прийшбѣ поѣзолаш // а далѣ ї за мѣтѣрбѣцѣгл'и йáли казáти поѣзолаш; фáйно ўкорчоваѣ / *дис** (= *кажуть*) учиниѣ горѣдину (с. Довге).

Як засіб передавання чужих висловлювань у матеріалах В.В. Німчука зафіксована частка *д'ї* у значенні 'мов': *ка́же / ош ов'їн д'ї* ни ўпозна́йє *ніко́го* (с. Довге). За спостереженням ученого, частка *д'ї* у функції вставного слова особливо поширена в селах Приборжавському, Довгім, Броньці: *каза́ў / ош ов'їн д'ї т'а* ни від'їў, *їа д'ї їом'ў / ка́же / нігда* *чис'ц'ї* ни ўрваў (с. Довге); *ов'їн каза́ў / ош ты д'ї* ни *прійдеш* (с. Кушниця). За походженням, стверджує В.В. Німчук, частка *д'ї* – застигла скорочена форма 3-ої особи однини теперішнього часу дієслова *дв'яти* «говорити» [Німчук 1963, с. 151].

На позначення характеру висловлювання, типу передавання і оформлення думки вживаються вставні компоненти *мош казати*; *нич ни мош казати*, наприклад: *мош казати* / *нич ни ім* (с. Довге); *файні топанкы* / *нич ни мош казати* (= нічого не скажеш) (с. Довге); *давно у с'є до'маши'є 'было, за хл'їбом, мош казати, не' хо'дили* [Сабадош 2021, с. 243].

Вставні компоненти, які виражають безпосереднє апелювання до адресата з метою привернення уваги, налаштування на діалог, виражені дієслівними формами, що втратили своє лексичне значення (зна́йте, чу́йте, віди́ш, віди́те), наприклад: *а мо́му Пе́тріві гово́рі / як ту́й ст 'ін 'і // до н'о́го то не" дохо́дит //* *а́д: е / зна́й"те /* *яка́кіс 'дин 'пришо́у фест п'яна́зний* (с. Голубине) [Мигoliniнець, Пискара 2004, с. 66]; *віди́ш / його́ уз'му́т (= взяли) на́рас / а з то́ббо́у буду́т крути́ти; по те́нтері́ці гайі́ / и туй / віди́ш / гай* (с. Довге); *они́ со́бі ус'о́ / чу́єш / зака́зали́ молоді́* (с. Вільхівка); *пони́щчат' / чу́єш / ус'о́ //* (с. Вільхівка). Для встановлення комунікативного контакту (питання, прохання) з будь-ким, чийого імені мовець не знає, засвідчена дієслівна форма *чу́єте*, наприклад: *чу́єте / де сте купили́; чу́єте / де сте купова́ли ри́бу* (с. Довге).

Найчастіше вставні слова для привернення уваги виражені дієсловами в наказовій формі (*нікай, нікайте, позирай, позирайте, чуй, чуйте, слухай, слухайте*), наприклад: **пози'райте**, 'кул'ко м 'дрибу найшла [Сабадош 2021, с. 343]; *Тай тогды пробудився на сесе поганый царь, выйшовъ вонъ глипнути,*

о́жє що то́то? айбо якъ увидѣвъ то́лькй наро́дъ, та й учу́въ стра́шний кри́къ, ско́ро вы́скочивъ на бѣ́лого ко́ня, ай бо и то́тъ ко́нь непра́вйй бы́въ, скаме́нѣвъ бы; (**но слухайте** соло́дкй!) ли́шь три ла́бы ма́въ, — чортъ 'го зна́є, мо́же упи́рь бы́въ (текст, записаний у с. Кушниця Є. Сабовим 1893 р.) [Мигoliniнець, Пискач 2004, с. 252]; та́кі / слѣ́хай / у нас ді́ла; слѣ́хай ме́нє / шчо йа ти ўпо́вѣм (с. Довге). У словникових матеріалах В.В. Німчука велика кількість фрагментів говіркового мовлення у с. Довгів зі вставними компонентами засвідчує значну активність уживання дієслова *нікати* у формі 2-ої особи однини і множини наказового способу для привернення уваги співрозмовника, наприклад: *ні́кай* / обис' ус тым ни по́ходжу́; *ні́кай* / бо шчи т'а шарне по пѣ́ску; *ні́кай* / напáвим áдде на гри́бы; *ні́кай* / ци ни зломи́ў ру́ку = зломи́ў (тут – подив); *ні́кай* / обѣ́ ти найшо́ў баламу́ту (застереження у формі ствердження (спонування) бути пильним, уважним, щоб не бути втягнутим у якусь неприємність); *ні́кай* / ѱа́кі собѣ́ ўванджир'ова́ў топа́нкы (ў́ходити, ў́шпекуювати); *ні́кай* / туй с'а ў тир'н'у ди́ка сви́н'а ў́пороси́ла / коры́то собі ў́ры́ла; *ні́кай* / ус'о де́рево поўми́ра́ло (= повсихало); *ні́кай* / обѣ́ да́шчо ни ў́т'м'áх(з) у́т хѣ́жє; *ні́кай* ма́йже ўс'і Дрозды́ с'а ў́мели ў́ц'ү'і «повми́рали чи розі́йшли́ся»; *ні́кай* / обы́ т'а гы́д ни уку́сиў; *ні́кай* / обы́ т'а паску́да ни ў́куси́ла; *ні́кай* / де с'а ў́коти́ў «розсі́в» (емоц.); *ні́кай* / рот му́ ходи́т° / [зи млин на́порóжєн'ї]; *ні́кай* / ку́л'ко бу́де та́йдати «говори́ти» (знев.); *ні́кай* / де ним чорт вер, укла́ў, ўсади́ў; *ні́кай* / ѱак с'а д'і́ва́к розві́хтери́ў; перера́блас'с'а / *ні́кай* / обис'ни побанова́ў; *ні́кай* / ѱако́ѱєс' (хтось) надр'у́си́ло ѱа́блы́ко та ве́р'о; *ні́кайте* / ѱак пол'а́зла пше́ни́ц'а / ви́даў бу́ла бу́р'а; *ні́кайте* / ѱак у́бтьї́ў; *ні́кайте* ку́л'кі пупу́ц'ї на дерба́н'ү'ї; *ні́кайте* ѱак про́цві́тат с'ү'їна́; *ні́кайте* / ѱе́ ус'о іде́ ў́ Ирша́ву (с. Довге). Інтенсивності привернення уваги співрозмовника додають частки *ни*, *на*, *на́те*, *с'а*, *но* до вставних слів *ні́кай*, *ні́кайте*, *позира́й*, *позира́йте*, *чуй*, *чуйте*, *слѣ́хай*, *слѣ́хайте*, *пор*, *літ*. «дивися ось! дивися-но!», наприклад: *ні́кай* ни, ѱак с'а рве́ д'мін'ї!; *ні́кай* на, ѱа́кый фа́йный обра́щик (с. Довге) [Німчук 1963, с. 147]; *ні́кай на!* при́йшо́ў сам с'уды́; *ні́кайте на́те!* шчо туй на́пи́сано! (с. Довге) і прислівники *с'уды́* (с'удá); *слѣ́хай с'уды́!* (с. Довге).

Під впливом форми *нікайс'а*! утворено форми *чуй!* / *чуйте!* / *чуйте* (с'а) / *но чуйс'а* у значенні 'слухай!' як початок апеляції до незнайомої людини, вираз подиву, обурення тощо, наприклад: *но чуйс'а, йак отó зо мнóу бóде говоріти* (с. Хмільник); *чуй* / *йак пугúкат* / *кашлат* (емоц.) (с. Довге); *чуй, йак му ўдрікат*; *чуй* / *йак му утказу́йе* 'відповідає' (с. Довге); *чуй* / *йак ми удверну́ла* (= відповіла, емоц., трохи згруб.) (с. Довге); *чуй ц'ýка* / *йак бы їла* (с. Довге).

Модальне значення спонування ‘хочу сказати’, ‘дозволь тобі сказати’, ‘послухай’, ‘дозволь перервати твоє говоріння’, ‘погодься’ набуває відповідної мовної репрезентації за участю системи вставних речень для привернення уваги: *най ти ка́жеш; хо́чу вам ка́зати; ни да́стé ми на пра́вду*, наприклад: *Васи́л ’у / най ти ка́жеш; чека́й / най ти ка́жеш; зна́йте / хо́чу*

вам казати / уповісти, ни дасте ми на прайду (= погодитись; вважати так само, особливо: підтвердити щось сказане) (с. Довге).

Вставні компоненти, які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів, послідовності викладу, характеризуються різнотипними формами реалізації: *пéрвое (пéршoйe / пéршoе), дpу́гoйe, раз штo* [поперше], *кáжy, мóул'у, кáжeтe, иппен, иппин'у'и, ни буду́ прикáзoвaти, прo вишйткo, тaк шчo, айно*, наприклад: *ни буду́ прикáзoвaти мнoгo / иду́ лиш из Пúры* (почну, як приклад) (с. Довге); *прo вишйткo / раз иду́ спeччi* (с. Ільниця); *oтá Туркáн'a yсe с'a тixo зaт'áгнe дo хýжi / ги гыд / тa yсe тpáфит нa пoлуднeнoк // кáжy aчий чoртa мáйe, мóул'у / мин'и н'iкoли / ид'ит здоpoви; кáжeтe вь / пoбoл'лac'a; ни пyшчaт'н'a poбoтa / тaк шчo ни чeкáйтe н'a; итi бь! мýсaй итi тaй гoтoвo* «ось і все! і все!» *и гoтoвo!* (с. Довге).

Вставним словом може виступати стверджувальна частка *айно*, яка вказує на те, що мовець щось згадав: *айно*, *ни* кладі́ бу́ли дры́г на ўгин'; *казала, айна*, *ма́мка, обісте* нам, *айно*, *позы́чили со́ле* (с. Довге) [Німчук 1963, с. 146]. «Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області» також фіксують *айно*, *айно́* із значенням вставного слова 'кажу' [Грицак 2017, с. 50].

Вузьколокальне забарвлення має прислівник *іппен* (зменш. *іппин'ц'і*) з угор. *éppen* у значенні вставного слова 'щоправда', наприклад: *йа / іппен / то́же ни хо́діла* (с. Довге); *у них у шко́л'і и туал'ета ни́йе / туал'ет на бі́риз'і // бі́жсин'ц'і ош туды́ не пуду́т' / йа шчи ни ві́жу ни йе^н:о́го бі́жсин'ц'а // ми і́ппен не хо́димо по си́лу* (с. Вільхівка); *йа / і́ппин'ц'і / при́йду вам за́ўтра помо́чи* (с. Великий Раковець).

У функції модальних синтаксичних одиниць для зв'язку думок у діалектному дискурсі вживаються частки *е, егé*, які при цьому вносять у висловлювання оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого (задоволення / незадоволення, схвалення / несхвалення, обурення, докору, погрози), наприклад: *е, пуйшбѹ дис'* (с. Довге); *егé / млин кѹй мѣле та дѹже горконит* (с. Довге); *егé, сокотїлам, годоваѣлам, а тупїр' туй го мѣйеш, ни слѹхат!* (с. Довге); *прибїѹ / егé* (с. Довге); *егé / ѱѡѹн прѹйшбѹ с'ѡта / бѹѹ у Вилїкѹѹ Луковѣшчин'ї* (жарт. топонім-хоронім), від назви недалекого села Луково (с. Довге); *егé ни / свѹѹ не^в ѡдїт' / ѡж ѡакѹ ѹ нїїї ростѣ гѹлава / а за дрѹгу приказуйе* (с. Імстичово). В.В. Німчук розглядав частку *егé (еé)* як синонімічну до вказівної частки *ни*, пор. *туй егé стойѹѹ, пил'а дрѹѹ; егé, ѡже вичирїе* (с. Довге); *е(г)é, ѡакѹїй рѹзѹмний* (с. Лисичово); *егé туй ѡе* (с. Кушниця). В основі частки – займенниковий корінь *е, інтервокальний *г* часто випадає, у результаті чого в говірці постала частка *еé*, стягнена в *е*: *но, еé, ѡсе ми д'їѹка* (с. Кушниця) [Німчук 1963, с. 147].

Прикметними в закарпатському діалектному мовленні є вставні вирази фразеологізованої структури, своєрідні регіональні магічно-забобонні мовні кліше. Так, поширений вставний вираз *най*

с'а ни прика́зуйе уживають, коли загадують, розпо-
відають про щось неприємне, трагічне і т. ін., щоб
забобонно не накликати (знову) біду, щоб не по-
вторилася небажана подія, наприклад: *дис' / най*
с'а ни прика́зуйе / д'ітіна ўпала чотириру́чна ў
кы́л'аток / та так с'а попе́клá на мн'áсо (с. До-
вге); *о́вўн / най с'а ни прика́зуйе* / упáў быў из
йáблўнкы (с. Довге); *най с'а ни прика́зуйе* / бол'іла
го тóўды рука (с. Довге); *Анц'а Во́рчечкова бы́ла /*
най с'а ни прика́зуйе / ни поўного ро́зўма / хóт'іла
з' вўц'ц'ом сoб́і йти ў (в) Аме́ріку / айбо йак йі
зaz'відала кўл'ко ў ку'ріц'і лап(б) / а ўна ўпoві́ла /
oж(ш) чoты́ры та ни пўстили йі (с. Довге); *най с'а*
ни прика́зуйе / ўб́ы ў нас тaкóго ни б́ыло (с. Зави-
дово); *най с'а не прика́зуйе* / йакá б́іда oтў жoн́у
пoст́ігла (с. Хмільник). Повідомляючи про які-не-
будь наміри і при цьому застерігаючись, щоб не
наврочити справу, мовці вживають також вставний
вираз ни пoймáтис'а, наприклад: *ни пoймáйучис'а*
/ у субóту йд́у дoм́ў; п́уду ни пoймáйучи с'а до
Біло́к (с. Довге).

У мовленні діалектоносіїв поширені особливі етикетні вставні слова, виражені дієсловами у формі 1-ої особи однини або дієприслівниковими формами *ни ўпоноша́йу* / *ниўпоноша́йу* / *ни поноша́йу* / *ни пдўноша́йу* / *ни упоноша́йу*; *ниўпоноша́йучи* / *ниўпоноша́ючи* / *ниўпоноша́вучи*; *ни поносу́йучи* / *ни поносу́ючи*, вживаючи які мовець зауважує, що не вихваляється своїми добрими вчинками, добродіянням, особливо пожертвами на церковні справи тощо, наприклад: *дала́м ко́ўдошови хл'їба* / *ни ўпдноша́йу*; *дала́ м на бо́жойе* / *ни упоноша́йу* / *ниўпоноша́йу* / *стўўку*; *ни поноша́йу* / *ни пдўноша́йу* / *купи́ла с'вічкы́ до це́ркве* (с. Довге); *о́бы Богóчко ми помага́ў та* / *ни ниўпоноша́вучи* / *дала́м и на це́ркву* (с. Імстичово); *у нас у сил'ї́е дуж́е хворый чо́ловік* // *у́вўн живе́ сам / дозира́ти го н'ікому* // *їа* / *ни упоноша́вучи* / *ча́сто иду́ уд н'о́му* / *не'сў му ї́сти* / *ўс'а́кых до́бри'н'о́к* (с. Великий Раковець).

До вузькокальних належать вставні вирази із спонукально-бажальною модальністю, узвичаєні в закарпатському говірковому мовленні при згадці про людей, яких вже немає серед живих: *прошчунь бы; прошченна бы; най буде прошчун; най буде прошченна / най ме прошчун / прошчена* і т. п., наприклад: *прошчена бы / жонá му была зблудила* (= збожеволіла) (с. Довге); *нис' сороковá саўтыр'а за Анциў Мит'овоў / най буде прошченна* (с. Довге); *наша сус'іда ірж'іа / прошчена бы была / дўже л'убила д'іті / она фурт йіх чистовала* // (с. Великий Раковець); *прошчена бы была / мойа ба́бка ўсе казала / че'ка́й міла л'іта* // (с. Хмільник); *ме'не н'ан'ко таї ма́мка / прошчін'і наї будўт' / учили уважати старос'ц' таї б'ідн'акўў* (с. Боржавське) [Миголинець, Пискач 2004, с. 101]; *н'ан'ко, пруйчун бы бые, не' хом'ів, а'бы м с'а же'нив на Ма'р'иц'і* [Сабадош 2021, с. 415].

Щоб не наврочити, не накликати біду, хале-пу, у мовленні використовують вираз *у дóбрый час речі* (упóвiсти), наприклад: *у дóбрый час речі / а ў пýллы змóўчати* (с. Довге); *бóгу д'áковати*

/ у дѡбры́й час упѡвѣсти / здѡбрѡл'а ў н'а типі́р' дѡбро́йе (с. Вільхівка).

До вставних виразів із виразною діалектно-регіональною маркованістю зараховуємо вислови *тко (ко) дѡжде (дѡжде, дѡждже) / кид' (кід') дѡждеме (дѡжджеме, дѡжджеме)*, наприклад: *уйарі́ кид' дѡжджеме / йанеме нову́ хѡжу чині́ти!* (с. Довге); *тко дѡждже / пѡдеме до них = кид' дѡжджеме / пѡдеме до них* (с. Довге); *кид' дѡжджеме / нарас(з) по Вели́коднєви с'ї́еме тенґері́ц'у // кид' брѣшу / богдай им ни дѡжджаѡу "помер"* (с. Довге); *кід' дѡждеме / та на рѡк горѡд саді́ти не бѡдеме* (с. Хмільник).

Як вставне речення кваліфікуємо усталений вислів *с'ати́ў бы с'а*, яким, як правило, супроводжують згадку про Бога, однак палітра семантичних відтінків цього виразу широка, наприклад: *Бог / с'ати́ў бы с'а / зна́йе «я не знаю»* (с. Довге); *Христѡс / с'ати́ў бы с'а / казѡу правду* (с. Довге); *даў н'а Бѡх / с'ати́ў бы с'а / тако́го ги трѣба, а покля́ли н'а ко́ўдошом, унс'і́ли н'а ўс'а́кі бол'ачкы́* (с. Довге); *кобы́ даў Бѡх / с'ати́ў бы с'а / бес прішчі* (= нещасного випадку, недоброї пригоди) (с. Довге).

Висновки. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні становлять кількісно значний і структурно різнотипний пласт мовних одиниць, які визначають емоційну природу висловлювання, підкреслюють його експресивні відтінки. Аналіз лише частини зібраного матеріалу засвідчує активність функціонування вставних слів і виразів у спонтанному мовленні діалектоносців. Найчастіше вживаються вставні слова і вирази із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду, із значенням емоційної оцінки, а також ті, які вказують на спосіб об'єктивації думки. Інтерес для мовознавчого дослідження становлять вузько-регіональні реалізації вставних компонентів (*так бых дѡжаѡу; най вам ни брѣшу; ачий; видѡу; бѡз'ўно; у дѡбры́й час речі́; нікай; чуй; чѡйс'а; іппен; іппин'ц'і; ни будѡу приказѡвати; про ви́ітко; най с'а ни приказѡує; ни пѡйма́йучис'а; ниўпоноша́ючи; прѡшчѡн бы; с'ати́ў бы с'а; ко дѡжде, ни зѡмаѡу бис'; падѣс'а, гронѣсник го зна́йе, айно та ін.*), які зберегли архаїчні лексичні і граматичні форми і надають діалектному дискурсу територіально-діалектної забарвленості.

Література

1. Аркушин Г. Західнополіські вставні слова для привернення уваги співрозмовників. *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2017. Вип. 7. С. 8–13.
2. Галас А. Вставні компоненти в усному діалектному дискурсі. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слинька* (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.). Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 74–75.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
4. Громик Ю.В., Костусяк Д.М. Модальні синтаксичні одиниці зі значенням імовірності в західнополіських говірках. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 41. Т. 1. Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 48–53.
5. Німчук В.В. Словотвір часток у закарпатських верхньонадборжавських говірках. *Славистичний збірник*. Київ, 1963. С. 142–157.
6. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.
7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
8. Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О.Ф. Мигилинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.

References

1. Arkushyn H. (2017) Zakhidnopoliski vstavni slova dlia pryvernennia uvahy spivrozmovnykiv [Zakhidnopolis inserted words to attract the attention of the interlocutors]. *Linhvostylistychni studii: nauk. zhurn.* Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky. Vyp. 7. S. 8–13. [in Ukrainian].
2. Halas A. (2022) Vstavni komponenty v usnomu dialektnomu dyskursi [Parenthetical components in oral dialect discourse]. *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektvy doslidzhennia: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 110-richchiu vid dnia narodzhennia profesora Ilariona Slynka* (Chernivtsi, 16–17 chervnia 2022 r.). Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. S. 74–75. [in Ukrainian].
3. Hrycak M. A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh ghovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian idioms of the Transcarpathian region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P. Ju. Ghrycenka. Kyjiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
4. Hromyk Yu.V., Kostusiak D.M. (2025) Modalni syntaksychni odyntytsi zi znachenniam imovirnosti v zakhidnopoliskykh hovirkakh [Modal syntactic units with probability meaning in Western Polesie dialects]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 41. T. 1. Vydavnychi dim «Helvetyka», S. 48–53. [in Ukrainian].
5. Nimchuk V.V. (1963) Slovtvir chastok u zakarpatskykh verkhnonadborzhavskykh hovirkakh [Word formation of particles in the Transcarpathian Upper Borzhava dialects]. *Slavistychnyi zbirnyk*. Kyiv. S. 142–157. [in Ukrainian].

6. Moisiienko A.K. (2006) Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenocho rechennia [Modern Ukrainian literary language. Syntax of a simple complex sentence]. Kyiv: PP Ya.Sichovyk. 240 s. [in Ukrainian].

7. Sabadosh I. V. (2021) Slovnyk zakarpatskoho hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho rajonu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. 2-e vydannja, zminene i dopovnene. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].

8. Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty (2004) [Ukrainian Transcarpathian Dialects: Texts] / Upor. ta peredm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira. 400 s. [in Ukrainian].

PARENTHETICAL ELEMENTS IN TRANSCARPATHIAN DIALECTAL SPEECH

Abstract. The article presents a structural and semantic analysis of parenthetical elements in dialectal speech. The examination of in several settlements of Transcarpathia. To investigate the typology of parenthetical components, materials from dialectal dictionaries of Transcarpathia speech, as well as published texts of Ukrainian Transcarpathian dialects, were also employed. A significant share of the analyzed material consists of recorded parenthetical expressions from the speech of the village of Dovhe (Transcarpathian region), preserved in the manuscript archives of Vasyl Nimchuk.

The study describes lexical items functioning as parenthetical components with various semantic nuances and functional characteristics. The following groups of parenthetical components are identified: those expressing certainty, confidence, uncertainty, categorical assertion, and assurances of the truthfulness of a statement; those denoting doubt, supposition, conjecture; those conveying emotional (positive or negative) evaluation; those indicating the constancy or variability of the reported information; those marking the mode of thought objectification; those expressing direct appeal to an interlocutor in order to attract attention or initiate dialogue; those serving to structure thought, organize discourse, and highlight particular elements or the sequence of narration; and parenthetical components represented by phraseologized expressions functioning as traditional folk magical or superstitious formulas. The findings confirm and further develop existing research on the role of constitutive elements – specifically parenthetical components – in shaping the territorial and dialectal coloration of dialectal texts.

The study identifies forms of parenthetical words and constructions that are shared with the standard language and with other Ukrainian dialects, as well as dialect-specific lexical and morphological features (*так бых дѣхъ; най вам ни брѣшу; ачѣй; видѣѣ; бѣз ѣѣно; у дѣбрыи час речѣ; нѣкай; чѣй; чѣйс 'а; ѣппен; ѣппин 'ѣ; ни будѣ приказовати; про виѣтко; най с 'а ни приказуѣ; ни пѣймаѣучис 'а; ниѣпоношѣучи; прошѣѣн бы; с 'атѣѣ бы с 'а; ко дѣжде* etc.). The modal and subjectively evaluative functions of parenthetical components in vernacular speech are illustrated.

Keywords: Transcarpathian dialect, dialect syntax, parenthetical components, modality.

© Галас А., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; [https:// orcid.org/0000-0002-9867-4614](https://orcid.org/0000-0002-9867-4614).

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; [https:// orcid.org/0000-0002-9867-4614](https://orcid.org/0000-0002-9867-4614)